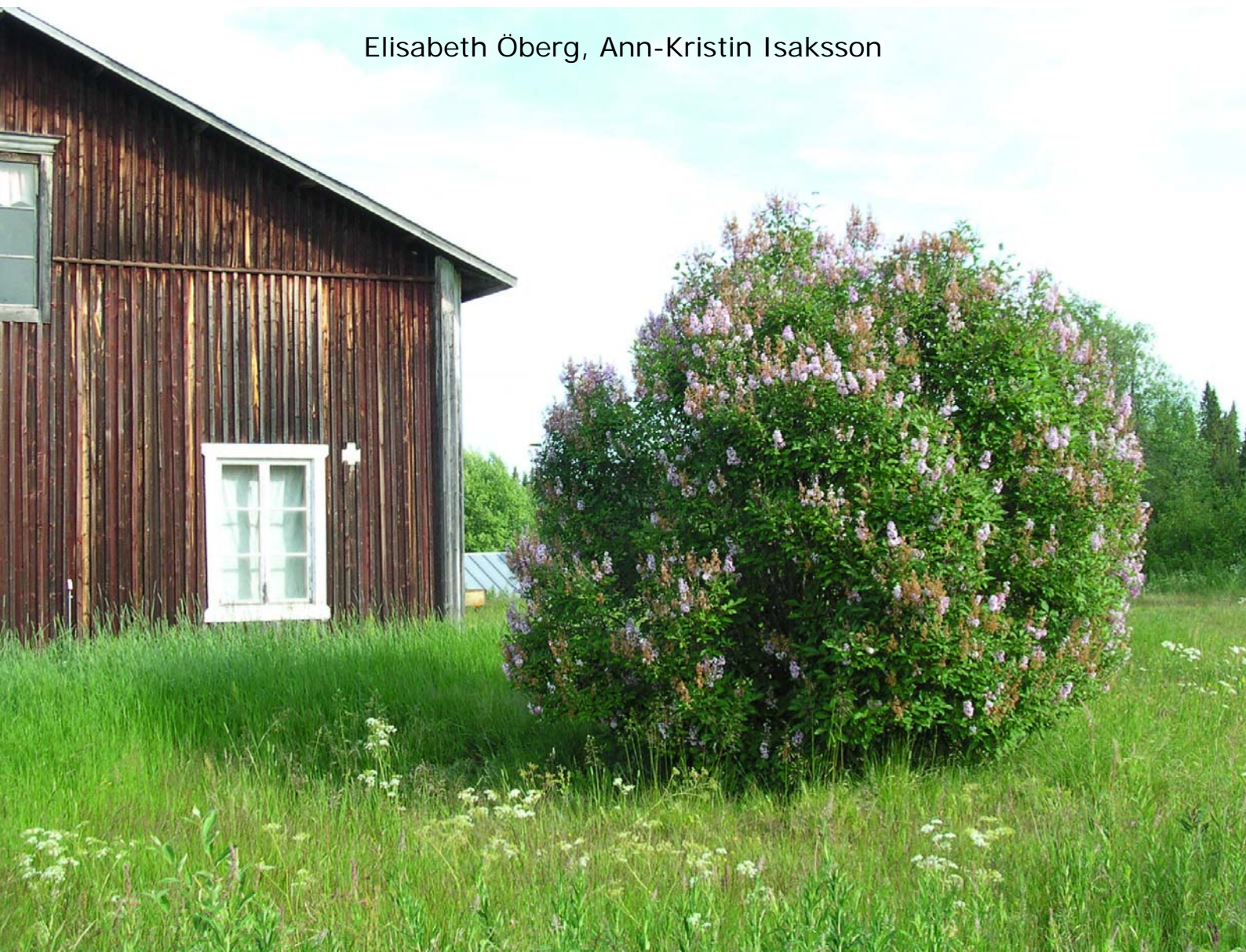

Åtgärder för att:
Restaurera, bevara och utöka samlingen av unika kulturväxter på Hushållningssällskapet's Trädgårdsförsöksstation i Öjebyn

Elisabeth Öberg, Ann-Kristin Isaksson

Rapport

**Åtgärder för att restaurera, bevara och utöka
samlingen av unika kulturväxter på Hushållnings-
sällskapets Trädgårdsförsöksstation i Öjebyn**

Elisabeth Öberg, Ann-Kristin Isaksson

Hushållningssällskapet i Norrbotten
Adress: Köpmangatan 2, 972 38 Luleå
Tel: 0920-24 4180 (vxl), 0911-607 50 (Trädgårdsförsöksstationen)
E-mail: elisabeth.oberg@hush.se

Förord

Projektet ”Åtgärder för att restaurera, bevara och utöka samlingen av unika kulturväxter på Hushållningssällskapets Trädgårdsförsöksstation i Öjebyn” har kunnat genomföras med hjälp av finansiering från Jordbruksverket, via POM (Programmet för odlad mångfald) och Hushållningssällskapet i Norrbotten.

Vi tackar projektets finansiärer och riktar ett särskilt tack till Arboretum Norr, föreståndare Bo Nilsson och förvaltare Carl Arnö, som tagit sig tid att med oss diskutera framtida bevarande av värdefullt härdigt växtmaterial i ett nationellt klonarkiv för norra Sverige.

Elisabeth Öberg,
försöksledare

Jan-Olof Puranen,
VD

Innehåll

1	Målsättning med projektet	7
1.1	<i>Ny projektriktning vid beslut från POM</i>	7
2	Bakgrund till projektet	8
2.1	<i>Lägesbeskrivning när det gäller träd, buskar och perenner till prydnadsändamål samt frukt och bär</i>	8
2.2	<i>Det nationella och regionala värdet hos växtmaterialet</i>	8
2.3	<i>Tidigare insatser för att bevara växtmaterial anpassat för norra Sverige</i>	8
3	Genomförande och resultatet av aktiviteterna i projektet	9
3.1	<i>Omplantering av samlingarna</i>	9
3.2	<i>Restaurering av den äldsta samlingen av träd och buskar</i>	9
3.3	<i>Komplettering av Syringa - arter genom insamling och sticklingsförökning</i>	10
3.4	<i>Utredning om nordligt bevarande</i>	10
3.5	<i>Informationsspridning</i>	10
3.6	<i>Övriga långsiktiga effekter</i>	10
4	Litteratur	11
	Bilagor	14

1 Målsättning med projektet

Målsättning med det projekt som daterat 2006 10 31 sökte medel från SJV – Bidrag till försöks- och utvecklingsverksamhet 2007, inom programmet för bevarande av odlad mångfald (POM), var att ” *de unika växterna i samlingarna på trädgårdsförsöksstationen i Öjebyn skall kunna bevaras för framtida användning i allmänhetens och forskningens tjänst. Dessutom avses i denna ansökan att genom insamlingsarbete komplettera och utöka den samling av gamla kloner av Villosa-syrener som finns på stationen*”.

Genomförande:

1. Omplantering av samlingen av perenner (bilaga 1), rosor, prydnadsbuskar (bilaga 2), hallon (bilaga 3), åkerbär (bilaga 4) och vinbär (bilaga 5) för att rädda dem från ogräskonkurrens och överskuggning.
2. Restaurera den äldsta samlingen av träd och buskar genom olika skötselåtgärder (beskrining, ogrärensning mm).
3. Komplettera samlingen av *Syringa*-arter inom Villosa-gruppen genom insamling på bland. annat. de gamla järnvägsstationerna utmed inlandsbanan samt i äldre parker och planteringar, offentliga och privata.

Denna projektansökan avsågs av SJV 2007-02-15 p g a *den ansågs ha låg relevans i förhållande till pågående inventering*. Frågan om vilken inventering som avsågs besvarades ej av SJV.

1.1 Ny projektinriktning vid beslut från POM

Den 20 april fick vi via mail information från POM (Centrum för Biologisk Mångfald, SLU-Alnarp) att det projekt som vi sökt via SJV skulle komma att finansieras direkt via POM. Tidigare kontakt per telefon hade tagits med Hushållningssällskapets VD Jan-Olof Puranen under mars månad. Förslag till kontrakt kom via mail den 1 juni 2007 (se bilaga 7). I genomförandet hade den ursprungliga målsättningen förändrats. D v s att genom skötselinsatser och omplantering ”rädda” hotade växter. Vi bedömde dock att utan att dessa växter först räddas genom framröjning mm i de igenväxta sortimenten kunde stora delar av projekt FoU 2007/01 ej genomföras. En hel del av etikettering och märkning har försvunnit genom åren och först måste det genom visst detektivarbete avgöras vad som lever och inte. Vad som ursprungligen fanns planterat enligt de gamla listorna måste revideras och senare inregistreras hos POM *efter* röjnings-/räddningsarbete. Det har därför varit svårt att följa den tidsplan som ställts upp av POM, eftersom projektet endast är 1-årigt.

Sticklingsförökning är det bästa sättet att snabbt rädda hotade växter. Här i norr tas sommarsticklingar fr o m sista veckan i juni och t o m 2:a veckan i juli beroende på växtslag. För att snabba på processen har urval av växtmaterial för förökning skett av lokala experter av undertecknad i samråd med föreståndaren i Arboretum Norr i Umeå, Agr. D. Bo Nilsson. Vi har alltså följt den ursprungliga planen, eftersom vi bedömde detta så pass viktigt. Övriga åtaganden enligt FoU 2007/01 (bilaga 7) har vi genomfört på bästa sätt, med sunt förnuft.

2 Bakgrund till projektet

2.1 Lägesbeskrivning när det gäller träd, buskar och perenner till prydnadsändamål samt frukt och bär

Forskningsstationen i Öjebyn är Sveriges nordligaste station där försök och forskning om trädgårdsväxter bedrivs. Trädgårdsförsöksstationen övertogs den 1 maj 2006 av Hushållningssällskapet i Norrbotten då SLU lade ner Avdelningen för trädgårdsodling vid Institutionen för Norrländsk jordbruksvetenskap och därmed all trädgårdsforskning i norra Sverige. Forskningsstationen ligger 5 km norr om Piteå i Norrbottens kustland i växtzon V (Svenska Pomologiska Föreningens klimatzoner). Sedan 1940-talet har det lagts ut försök på stationen för att undersöka härdighet och odlingsvärde hos olika frilandsväxter, dels riksförsök utlagda från Alnarp och dels egna undersökningar (Larsson 1980). Det finns idag mer än 700 sorter, arter och kloner av perenner, träd, buskar, hallon, vinbär och äpple utplanterade i forskningsstationens sortiment. Dessa unika, gamla växter har man här försökt att bevara i en levande genbank. Numera en ovärderlig källa till förädlings- och förökningsmaterial, eftersom många av dessa sorter som prövades aldrig kom in i det svenska handelssortimentet eller inte längre anses odlingsvärda av de stora skånska, danska, tyska och holländska plantskolorna som levererar allt växtmaterial till våra nordsvenska handelsträdgårdar. I Sveriges fyra nordligaste län finns i dag inga producerande plantskolor och därför mycket begränsad produktion av klimatanpassade plantskoleväxter.

2.2 Det nationella och regionala värdet hos växtmaterialet

När gamla kultivarer, kloner och provenienser (klimatraser) försvinner minskar den tillgängliga genetiska variationen (genetisk erosion). Den genetiska basen krymper, vilket inte är önskvärt för någon region. Speciellt när försvinnande kloner och provenienser (klimatraser) har specifika väl beprövade egenskaper med välkänd klimatanpassning. Redan i början av 1960-talet började de gamla sorterna, klonerna och provenienserna som använts i norra Sverige åtminstone de senaste 60 – 100 åren att försvinna från marknaden. Fram till 1960-talets början fanns fortfarande ett antal producerande plantskolor kvar i Norrbotten (Hushållningssällskapets plantskola i Sunderbyn, SJ:s plantskola i Boden m. fl.) som på plats i länet drog upp ett bra växtmaterial anpassat till klimatet. Ofta var ursprunget nordligt och en stor del av detta växtmaterial härstammade från Ryssland via Finland. Under slutet av 60-talet kom så byggboomen runt de stora städerna i Syd- och Mellansverige och det blev populärt att använda träd och buskar i massplanteringar. Detta avspeglade sig även i norr och massplanteringarna gjorde att priset på växterna måste pressas. Man började handla med de stora holländska och tyska plantskolorna i stället för att köpa lokalt. Detta ledde till att plantskolorna i norr inte kunde behålla lönsamheten, utan i mitten av 1970-talet hade de flesta av dessa försvunnit och därmed också den naturliga produktionen av träd, buskar, perenner och bärbuskar för nordligt klimat.

2.3 Tidigare insatser för att bevara växtmaterial anpassat för norra Sverige

I mitten av 1970-talet började några stadsträdgårdsmästare i de större städerna norra Sverige uppmärksamma och påtala att en förändring skett med det bassortiment av växter som användes i anläggningarna. I nyanlagda parker och grönområden började buskar och träd, t. ex. korallkornell, praktspirea, rosentry och vanlig syren, som använts utan problem under 40-50 års tid drabbas av frostsador och sjukdomar. Ett växtmaterial som tidigare ansetts robust och pålitligt kunde man inte längre lita på. Till det yttre var det identiskt med det man använt tidigare, d v s samma arter, men genetiskt sett ett helt annat material utan den

klimateanpassning som krävdes. De provenienser (klimatraser) av detta växtmaterial som man använt i norra Sverige från sekelskiftet och framåt gick inte att få tag i längre och man har sedan varit hänvisad till ett växtmaterial som valts ut av plantskolorna i Skåne och Mellaneuropa. Detta ledde 1980 till att SLU:s Avd för norrländsk trädgårdsodling i Öjebyn och Umeå startade "Projekt återintroduktion" för att söka igen och försöka samla in och bevara det gamla norrländska växtmaterialet (Krekula 1980, Thögersen 1984 och 1988) från de gamla järnvägsparkerna (numera nästan helt försvunna), seminarieträdgårdar, gamla torp, från kommunernas äldsta planteringar samt från privata trädgårdar. Detta arbete bedrevs som intensivast under åren 1980-1982 av landskapsarkitekt Inger Krekula och försöksledare Carl-Gustav Thögersen och resulterade i ett par hundra insamlade och registrerade kloner, arter och sorter av träd och buskar. Ett 60-tal olika kloner och provenienser från detta insamlingsarbete finns idag samlade i Öjebyn på Hushållningssällskapets trädgårdsförsöksstation. Arbetet har dock egentligen aldrig avslutats och vi får fortfarande tips om gamla växter som vi i mån av tid tar hand om och införlivar i genbanken. För att försöka återintroducera dessa "norrländssorter" på marknaden gick man under åren 1988 – 1991 vidare i ett projekt där dessa insamlade växter, samt växter från stationen gamla samlingar, förökades för att levereras till handelsträdgårdar och s.k. plantskolor i norra Sverige (Svensson, Wiklund, Öberg 1992). Tyvärr uppnåddes inte det önskade resultatet eftersom få av dessa "plantskolor" själv förökar sitt växtmaterial utan endast "köper in och säljer vidare".

Växterna från Projekt återintroduktion finns i dag på Forskningsstationen i Öjebyn tillsammans med de gamla sortimenten från 1947 och framåt. Det finns idag 700 sorter, arter och kloner av perenner, träd, buskar, hallon, vinbär och äpple utplanterade i forskningsstationens sortiment. Vi har här försökt att i möjligaste mån bevara dessa unika, gamla växter i en levande genbank. Det finns dock i dagsläget ingen finansiering till skötsel, utan detta sker helt ideellt, där personalens eget intresse är den enda drivkraften och sakta men säkert dör varje år växter som resultat av utebliven skötsel. Trädgårdsförsöksstationen har idag inga fasta anslag till sin verksamhet utan allt arbete som bedrivs sker i projektform, varför mycket litet utrymme för övrig verksamhet finns, tex. att bevara de gamla växterna. Utan något finansiellt stöd kommer på sikt dessa växter att försvinna.

3 Genomförande och resultat av aktiviteterna i projektet

3.1 Omplantering av samlingarna

Sommaren kom tidigt till Öjebyn. Redan i mitten av maj hade de mesta slagit ut och perennerna kommit igång, så omplanteringsarbeten kunde inte påbörjas. Kontraktet var inte heller klart vid denna tidpunkt. I stället har arbetet under sommaren inriktats på att försöka "rädda" döende växter. En hel del har sticklingsförökats (bilaga 8 och 9). Under början av september påbörjades uppgrävning av hallon och åkerbärssortiment (bilaga 3, 4). Under oktober månad har alla örtartade perenner grävts upp. Plantorna har jordslagits för övervintring. All jordbearbetning av nya fält har skett under eftersommar och höst och iordningställandet av nya bäddar har påbörjats. Bäddarna skall täckas med markväv (fibertex) mot ogräskonkurrens.

3.2 Restaurering av den äldsta samlingen av träd och buskar

Arbetet med att försöka "vitalisera" döende växter genom framröjning, beskärning och skötselåtgärder har varit omfattande. Ett stort detektivarbete har pågått för att avgöra vilka växter som faktiskt lever (bilaga 1-5, listor) och vilka som gått ut sedan den förra revidering som skedde 1994 av en landskapsarkitektstudent. Konstateras kan att ca 25 % av det vedartade

prydnadsväxterna gått ut under de senaste 13 åren. Bl a har många intressanta *Spiraea*-arter försvunnit. De reviderade listorna (då ej helt genomgångna) skickades in till Jens Weibull (bilaga 12) den 4 september. Vissa arter har beskrivits mer ingående (bilaga 13 – 28)

3.3 Komplettering av Syringa - arter genom insamling och sticklingsförökning

Under perioden 3 juli - 10 juli besöktes de flesta gamla järnvägsstationer - där de fanns kvar - längs inlandsbanan från Hammerdal i söder till Gällivare i norr. De flest anläggningar tillkom under 1920-talet. Stationer längs vissa sträckor av tvärbanorna (banorna mellan stambanan och inlandsbanan) har också besökts. Totalt har 23 syrenkloner (se bilaga 10 (1 – 16): lokalbeskrivning, kartor, foton mm) samlats in samt några kloner av *Lonicera caerulea*, *Cornus alba*, *Rosa sp.*, *Crataegus sp.* (*altaica* eller *sanguinea*), *Potentilla fruticosa*, *Lonicera sp.* (troligen *alpigena*). Klonerna har sticklingsförökats på stationen. De flesta stationer i söder var omgjorda till privatbostäder med mycket lite eller inget av ursprungliga planteringar. Längre norrut står många stationer fortfarande orörda. I många fall har byggnaderna rivits eller är helt förfallna, men intressanta igenvuxna "parker" finns ofta kvar. Stationerna är i de flesta fall obebodda. Växter har nästan uteslutande samlats in på statlig egendom. På stationer som hyrs ut av banverket och drivs lokalt som museer, kaféer mm av byaföreningar, har vi informerat om insamlingsarbetet. Alla som kontaktats har varit mycket positiva till initiativet. Totalt kördes en sträcka av 220 mil.

Besökta stationer/hållplatser längs inlandsbanan:

Hammerdal, Sikås, Strömsund, Hoting, Dorotea, Vilhelmina, Volgsele, Vojmån, Storuman, Lomselenäs, Blattniksele, Sorsele, Arvidsjaur, Kåbdalis, Jokkmokk, Gällivare.

Besökta stationer längs tvärbanan Umeå – Lycksele - Storuman:

Hällnäs, Gladaberg, Skatan, Åmsele, Barsele, Gunnarn.

Dessutom besöktes några intressanta trädgårdar i några av dessa samhällen med omnejd: Gålsjö Bruksherrgård, Järja gård i Storsele By, Gällivare gamla barnhem, LKAB:s gamla Bolagshotell (se bilaga 10 (1 – 16)).

3.4 Utredning om nordligt bevarande

I planen från POM fanns ett åtagande om att göra en utredning angående nordligt bevarande upptagen. Se bilaga 11.

3.5 Informationsspridning

Förutom en fältvandring specifikt riktad till handelsträdgårdar i Norrbotten har ett flertal guideade visningar av trädgården för allmänheten genomförts. Under 2007 har fyra visningar genomförts i samband med Linnéjubileet. Totalt har ca 100 personer deltagit i dessa visningar. Projektet har presenterats ingående vid alla dessa tillfällen.

3.6 Övriga långsiktiga effekter

Den svenska trädgårdsbranschen omsätter idag miljardbelopp och bortemot 25 000 personer sysselsätts idag i den gröna sektorn där en av de viktigaste beståndsdelarna är prydnadsväxter. Vid sidan av det rena prydnadsvärdet eller framtida kommersiella värdet får växterna en allt större roll som miljöförbättrare i städer och industriområden. Detta gäller både den fysiska och psykiska miljön. Till de viktigaste positiva effekterna på den fysiska miljön är syreproduktion,

luftpartikelrening, gasupptagning, bullerdämpning, vinddämpning mm. Många av dessa beståndsdelar är dessutom viktig för vårt psykiska välbefinnande. En mer direkt effekt på den psykiska miljön hänger samman med färg- och formrikedom. Större variation i offentliga och privata planteringar kan också motverka de förödande konsekvenser som spridning av sort- och artspecifika sjukdomar, tex. almsjukan, kan få i monokulturer. Det är därför viktigt att bevara gamla kloner för framtiden som idag ej finns i produktion.

Ett stigande intresse medför en ökad medvetenhet hos kunderna som efterfrågar nya produkter men även ökad kvalitet. I Norrbotten innebär ökad kvalitet främst tillgång till plantmaterial, hårdigt och anpassat till våra speciella odlingsförhållanden. Större produktutbud efterfrågas idag både av privata och offentliga användare. Trädgården har fått en bredare användning är tidigare och används nu i allt från rehabilitering och rekreation till utsmyckning och förstärkning av andra affärsverksamheter t e x inom besöksnäringen. Intresset för härdiga växter ökar alltså genom projektet, vilket kan ge större möjlighet för oss att söka och få medel beviljade till forskning och utveckling inom området plantskoleväxter för norra Sverige.

Under senare år har också allt större problem uppstått just kring kvaliteten hos träd och buskar för prydnadsändamål i norra Sverige. Framförallt kritiserar egenskapen härdighet men också vissa arters ökade känslighet för sjukdomar har framförts som en negativ faktor. Gjorda analyser pekar på nödvändigheten av att växtmaterial med rätt ursprung (rätt proveniens) används. Det är därför så viktigt att det gamla, odlings säkra materialet inte försvinner eftersom det idag ej förekommer något växtförädlings- eller utvecklingsarbete av växtmaterial för nordliga områden.

4 Litteratur

- Aldén, B. (2006) Landskapsarbetet i Göteborgs botaniska trädgård – där natur och kultur går hand i hand. Göteborgs botaniska trädgård. ISBN 91-87068-42-7.
- Krekula, I. (1982). Trädgårdsutvecklingen i Norrbotten. *Stad och land. Rapport nr 6*. ALA, Movium, Inst. för Landskapeplanering, SLU-Alnarp.
- Krekula, I. (1980). Registrering av vedartade proveniens i Norra Trädgårdsförsöksdistriktet, och appendix: Insamlingsvärda exemplar. *Röbäcksdalen meddelar 1980:13*, Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Larsson, G. (1980). Vedartade prydnadsväxter vid Öjebyns trädgårdsförsöksstation, 65°19'N, 1947-79. *Rapport Trädgård 186*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp.
- SCB (2000). Statistiska meddelanden. *Trädgårdsräkningen 2000*. SKUD – Svensk Kulturväxtdatabas (<http://skud.ngb.se>)
- Svensson E. Wiklund E. & Öberg E. (1992). Förökning och distribution av träd och buskar utvalda för norrländska förhållanden. *Röbäcksdalen meddelar 1992:13*, Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Thøgersen, C.G. (1984): Träd och buskar norr om polcirkeln. *Trädgård 271*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp, 1984
- Thøgersen, C.G. (1988): Synopsis of Broadleaved Trees and Shrubs cultivable as Ornamentals in Boreal Sweden. *Röbäcksdalen meddelar 1988:5*, Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Öberg, E. (1995a, rev.2001). Konkurrenskraftiga och härdiga perenner - urval för norra Sverige *Fakta trädgård-fritid nr 49*. Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Öberg, E. (1995b). Marktäckande perenner - urval för norra Sverige. *Fakta trädgård fritid nr 50*. SLU, Uppsala
- Öberg, E. (1997). Perennnyckel för norrländskt klimat. *Fakta trädgård nr 2 1997*. SLU,

Uppsala.

Öberg, E. (1997). Långliggande försök med perenner i Öjebyn 1968 – 1991. 9:e Regionala Lantbrukskonferensen för norra Sverige den 17–18 mars 1997 Umeå *Röbäcksdalen meddelar 1997:1, s 15–16.*

Öberg, E. (1999). Buskar för den nordsvenska trädgården. *Fakta trädgård fritid nr 50.* SLU,Uppsala.

Bilagor

Finns arkiverade på HS i Luleå